

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Margarita Gavriļina, Anna Vulāne

autore

Latviešu valodas gramatika funkcionālā aspektā

darba nosaukums

Materiāls izstrādāts

ESF Darbības programmas 2007. - 2013.gadam „Cilvēkresursi un nodarbinātība”
prioritātes 1.2. „Izglītība un prasmes”
pasākuma 1.2.1. „Profesionālās izglītības un vispārējo prasmju attīstība”
aktivitātes 1.2.1.2. „Vispārējo zināšanu un prasmju uzlabošana”
apakšaktivitātes 1.2.1.1.2. „Profesionālajā izglītībā iesaistīto pedagogu
kompetences paaugstināšana”

**Latvijas Universitātes realizētā projekta
„Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārīzglītojošo mācību priekšmetu pedagogu
kompetences paaugstināšana”**

(Vienošanās Nr.2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003,
LU reģistrācijas Nr.ESS2009/88) īstenošanai.

Rīga 2011

IEVADS

Latviešu valodas didaktikas specifika profesionālās izglītības iestādē (didaktiskā materiāla konceptuāls raksturojums)

Latviešu valoda ir viens no profesionālo izglītības iestāžu mācību programmas kursiem. Tās apguve, no vienas puses, notiek līdzīgi kā vispārējās izglītības vidusskolās, bet, no otras puses, mācībām ir arī sava specifika. Gan vidusskolās, gan profesionālās izglītības iestādēs latviešu valodas skolotāji mācību darbu organizē:

- atbilstoši Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standartam “Latviešu valoda”, kurā formulētas komunikatīvās, valodas un sociokultūras kompetences attīstīšanai nepieciešamās skolēnu zināšanas un prasmes (Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standarts. 2008. [<http://www.likumi.lv/doc.php?id=181216&from=off>],
- ņemot vērā skolēnu valodas un runas pieredzi, kas iegūta iepriekšējā mācību posmā (pamatskolā).

Mācību priekšmeta „Latviešu valoda” apguves specifiku profesionālās izglītības iestādē nosaka vairāki faktori:

- pirmkārt, skolēniem, kuri uzsāk mācības profesionālās izglītības iestādēs, ir *atšķirīgs latviešu valodas prasmes līmenis*, jo vienā grupā mācības uzsāk audzēkņi, kuriem latviešu valoda ir dzimtā, un audzēkņi, kuriem tā ir otrā valoda,
- otrkārt, profesionālās izglītības iestādē latviešu valodai atvēlēts mazāk stundu nekā vidusskolā, bet jāapgūst tas pats mācību saturs,
- treškārt, mācību procesā lielāka vērība papildus pievēršama t.s. *profesionālajai valodai*, t.i., izstrādājot latviešu valodas mācību saturu, ir jārespektē audzēkņu profesionālā orientācija.

Tomēr gan vispārīzglītojošā vidusskolā, gan profesionālās izglītības iestādē galvenais uzdevums ir attīstīt skolēnu kā lingvālu personību, kura, kā zināms, šajā laikā vēl tikai aktīvi veidojas. Tā kā šajā posmā uzmanības centrā ir skolēna runas un valodas refleksijas attīstīšana un viņa valodas pasaulainas veidošana, tad latviešu valodas mācību saturā galvenā vērība jāvelta skolēna lingvālās personības attīstīšanai

- tezaurs līmenī (valodas pasaulainas izveide),
- motivācijas līmenī (personības komunikatīvās vajadzības un komunikatīvā uzvedība dažādās saziņas situācijās un jomās).

Skolēna lingvālās personības attīstības līmeni apliecina:

- prasme izvēlēties konkrētai saziņas situācijai atbilstošus valodas izteiksmes līdzekļus,
- prasme saziņas laikā mainīt valodas kodu atbilstoši saziņas situācijai (ņemot vērā saziņas partnerus, mērķi, motīvu, vietu, laiku u.tml.).

Mūsdienu vidusskolēna (tostarp arī profesionālās izglītības iestādes audzēkņa) lingvālās personības attīstīšanu apgrūtina ne tikai tas, ka kopumā ir samazināts latviešu valodas un literatūras apguvei atvēlētais stundu skaits, bet arī sarežģītā, pretrunīgā valodas situācija,

kurā skolēns dzīvo, proti, latviešu valodas stundās audzēkņi apgūst latviešu literārās valodas normas, bet ikdienas praksē saskaras ar reālo valodas vidi, kurā bieži vien viņam tiek piedāvāts visnotaļ nekvalitatīvs runas materiāls – dabiskajā valodas vidē (tostarp arī TV, radio, filmās, interneta diskusijās, forumos, presē utt.) bieži dzirdams slengs līdz ar tā zemākā līmeņa – argo – vienībām, ik uz soļa nākas saskarties ar runas kļūdām, vienkāršotu, pragmatisku izteiksmi, runas etiķetes normu neievērošanu, citām kultūrām un valodām raksturīgu izteiksmes līdzekļu ienākšanu u.tml.

Profesionālās izglītības iestādē mācību priekšmets „Latviešu valoda”, no vienas puses, ir koriģējošs kurss (audzēkņi atkārto pamatskolā apgūto), bet no otras – mācību kurss, kura laikā skolēni iegūst jaunas zināšanas un prasmes. Tomēr nevajadzētu nošķirt šos abus procesus, tieši otrādi – apgūtā mācību materiāla atkārtošana notiks produktīvāk, ja tas tiks iepludināts jaunā materiāla saturā.

Kā panākt, lai latviešu valodas apguve profesionālās izglītības iestādē būtu kvalitatīvāka?

Ikvienam skolotājam labi zināms, ka mācību satura sekmīgu apguvi pirmām kārtām nosaka tas, cik lielā mērā tas orientēts uz rezultātiem, kas jāsasniedz skolēna personības attīstībā.

Nemot vērā mācību priekšmeta „Latviešu valoda” apguves specifiku profesionālās izglītības iestādēs, varam formulēt šādus sasniedzamos rezultātus:

1. *Personīgie*: aksioloģiskie (vērtīborientētie), individuālie.

Latviešu valodas apguves rezultātā audzēkņi:

- uztver latviešu valodu kā vienu no nacionālās kultūras nozīmīgākajām vērtībām, kā personības sekmīgas socializācijas pamatu,
- attīsta spēju analizēt savu runu un novērtēt tās kvalitāti, nepieciešamību to pilnveidot.

2. *Metapriekšmetiskie*:

- komunikatīvie (dažādu runas darbības veidu, profesionāli nepieciešamo valodas līdzekļu pārzināšana, prasme veikt teksta informatīvo un saturisko apstrādi, prasme nodrošināt produktīvu verbālo komunikāciju),
- regulatīvie (savas runas darbības regulēšana: saziņas mērķa formulēšana, runas plānošana, rezultātu prognozēšana, runas darbības kontrole, vērtēšana, koriģēšana),
- izziņas (loģiskā domāšana: salīdzināšana, analīze, sintēze, vispārināšana, klasificēšana, kopsakarību noteikšana u.c.).

3. *Priekšmeta*:

- zinātniski korektu zināšanu par valodu apguve, lingvistikas pamatjēdzienu izpratne; valodas vienību un līmeņu savstarpējo sakaru un mijiedarbības izpratne,
- latviešu literārās valodas normu (ortoepijas, leksikas, gramatikas, stilistikas, ortogrāfijas, interpunkcijas) izpratne, runas etiķetes normu pārzināšana,
- dažādu valodas vienību analīze,
- mutvārdu un rakstveida tekstu analīze un veidošana (tekstu stilistiskā un žanriskā specifika, to struktūra un valodiskās īpatnības).

Tas, cik sekmīgi tiks sasniegti attiecīgie rezultāti, lielā mērā ir atkarīgs no tā, kādi latviešu valodas apguves principi un pieejas tiks izmantotas profesionālās izglītības iestādēs. Domājam, ka labākus rezultātus būs iespējams sasniegt, ja tiks izmantota kompetenču pieeja.

Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta „Latviešu valoda” standartā aktualizēta komunikatīvā, valodas un sociokultūras kompetence. Tas nozīmē, ka mācību saturu ieteicams

veidot tā, lai skolēni varētu efektīvi pilnveidot komunikatīvās, valodas un sociokultūras prasmes, kuru pamati apgūti jau pamatskolā.

Kompetenču pieejas izmantošanas specifika profesionālās izglītības iestādēs saistīta ar to, ka latviešu valodas apgūvē lielāka vērība veltāma skolēnu komunikatīvās kompetences attīstīšanai, līdz ar to arī valodas un sociokultūras prasmju pilnveidošanā jāņem vērā komunikatīvais aspekts. Šāda ievirze ir objektīvi nosacīta, jo ikvienam cilvēkam praktiskajā darbībā nepieciešamas komunikatīvās prasmes – lai mūsdienu cilvēka profesionālie, lietišķie kontakti būtu sekmīgi, viņam nepieciešamas universālas spējas radīt daudz dažādu izteikumu gan mutvārdu, gan rakstveida formā. Turklāt ir profesijas, kur speciālistam gandrīz vienlaicīgi jāsarunājas ar vairākiem klientiem, gan atbildot uz dažādiem jautājumiem, gan sniedzot informāciju utt. Līdz ar to par vienu no svarīgākajiem lingvālās personības sekmīgas socializācijas noteikumiem mūsdienās kļūst augsts komunikatīvās kompetences līmenis.

Tieši tāpēc latviešu valodas mācību procesu būtu mērķtiecīgi organizēt tā, lai tas norisinās dialogiskā režīmā, proti, piedāvāt tematiski vienotas komunikatīvās situācijas, kuru laikā starp skolēniem notiek komunikatīvā mijiedarbība, no vienas puses, un vienlaicīgi viņi izzina un apgūst valodas likumus un normas, tās bagātās stilistiski žanriskās iespējas, no otras puses.

Lai iepriekš teiktais būtu labāk saprotams, ilustrēsim to ar piemēru. Skolēniem tiek piedāvāts didaktiskais materiāls komunikatīvās kompetences pilnveidošanai. Tas ir sadalīts piecās tematiskās grupās, savukārt katrs temats ir pakārtots konkrētu komunikatīvo prasmju attīstīšanai.

Temats	Standarta prasības	Skolēnu komunikatīvās prasmes
1. temats. Visiem gudriem cilvēkiem ir jāsazinās. (Tits Makcijs Plauts)	5.1. <i>Izprot saziņas situāciju, prot tajā iesaistīties, pamatot savu viedokli, izmantojot dažādus argumentācijas paņēmienus.</i> 5.2. <i>Lieto saziņas situācijai atbilstošus valodas līdzekļus.</i> 5.6. <i>Ievēro individuālā un publiskā saziņā valodas kultūras normas.</i>	<ul style="list-style-type: none"> • saprot saziņas nozīmi cilvēku dzīvē, runātāja un klausītāja kultūras nozīmi saziņā, • zina saziņas situācijas komponentus, • prot raksturot saziņas situāciju, • prot atšķirt sekmīgu un nesekmīgu verbālu saziņu, • prot novērtēt savas runas uzvedības atbilstmi saziņas situācijai, koriģēt to.
2. temats. Sāc runāt, lai varu Tevi ieraudzīt! (Sokrāts)	5.3. <i>Pilnveido prasmi veidot monologu, dialogu (mutvārdu un rakstveida formā), publiski uzstāties, iesaistīties diskusijā, organizēt to.</i> 5.4. <i>Vērtē publisko runu – saturu, izmantotos valodas</i>	<ul style="list-style-type: none"> • saprot jēdzienus ‘sekmīga’ un ‘nesekmīga’ monoloģiskā runas uzvedība, • prot veidot izvērstu mutvārdu un rakstveida monoloģisku izteikumu atbilstoši saziņas situācijai, • prot analizēt un vērtēt sarunas partnera monoloģisku runas uzvedību, • prot savā runas uzvedībā atklāt savu personību (pašprezentācijas teksti), • prot uzstāties auditorijas priekšā ar savu

	<p>izteiksmes līdzekļus; tās atbilstīgi saziņas situācijai.</p> <p>5.9. Ievēro valodas kultūras normas pašā veidotā mutvārdu un rakstveida tekstā.</p>	<p>monologu, ievērojot runātāja kultūru.</p>
<p>3. temats. Runāt nedomājot ir tas pats, kas šaut nemērķējot. (M. Servantess)</p>	<p>5.1. Izprot saziņas situāciju, prot tajā iesaistīties, pamatot savu viedokli, izmantojot dažādus argumentācijas paņēmienus.</p> <p>5.6. Ievēro individuālā un publiskā saziņā valodas kultūras normas.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • saprot argumentācijas lomu cilvēku saziņā, • zina argumentu veidus, • prot izteikt savu viedokli, argumentēt to, izmantojot dažādus argumentu veidus (loģiskie, ilustratīvie (empīriskie), autoritatīvie (atsaukšanās uz autoritāti) argumenti), • prot analizēt sarunas partnera argumentus, formulēt pretargumentus, • prot saskatīt un labot kļūdas savos un sarunas partneru argumentos, • prot izmantot dažādus informācijas avotus, lai izstrādātu argumentus.
<p>4. temats. Dievs tev devis divas ausis un vienu muti. Kāpēc gan tu tās neizmanto šajā secībā? (Plūtars)</p>	<p>5.1. Izprot saziņas situāciju, prot tajā iesaistīties, pamatot savu viedokli, izmantojot dažādus argumentācijas paņēmienus.</p> <p>5.6. Ievēro individuālā un publiskā saziņā valodas kultūras normas.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • saprot jēdziena ‘klausītāja kultūra’ saturu, • zina efektīvas klausīšanās noteikumus, izmanto tos, klausoties lekciju, • prot izvēlēties klausīšanās paņēmieni atbilstoši komunikatīvajam uzdevumam, • prot novērtēt savu prasmi saziņas laikā klausīties un dzirdēt sarunas partneri.
<p>5. temats. Pārtraukuši lasīt, cilvēki pārtrauc arī domāt. (Denī Didro)</p>	<p>5.1. Izprot saziņas situāciju, prot tajā iesaistīties, pamatot savu viedokli, izmantojot dažādus argumentācijas paņēmienus.</p> <p>5.9. Ievēro valodas kultūras normas pašā veidotā mutvārdu un rakstveida tekstā.</p> <p>5.12. Analizē un vērtē tekstu no literārās valodas normu stila un žanra prasību viedokļa.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • saprot jēdziena ‘lasītāja kultūra’ saturu, • zina efektīvas lasīšanas noteikumus, izmanto tos, lasot dažādus tekstus, • prot izteikt savu viedokli, argumentēt to, izmantojot dažādus argumentācijas veidus, • prot analizēt sarunas partnera (teksta autora) argumentus, formulēt pretargumentus, • prot izvēlēties lasīšanas paņēmieni atbilstoši komunikatīvajam uzdevumam, • prot novērtēt savu lasītāja kultūru.

Apgūstot dažādus komunikatīva rakstura tematus, audzēkņi pilnveido arī valodas un sociokultūras prasmes. Speciāli organizēta komunikatīvā vide jau pati par sevi sekmē to, ka

tiek aktivizētas sarunas partneru valodas zināšanas, kas nepieciešamas, lai nodrošinātu sekmīgu saziņu. Tomēr tas nenozīmē, ka skolēnu valodas un sociokultūras kompetences attīstību drīkst atstāt bez didaktiskā nodrošinājuma. Tāpēc arī skolēnu rokasgrāmatā tiek piedāvāts valodas un sociokultūras prasmju pilnveidošanai nepieciešamais materiāls, tikai tas ir iestrādāts komunikatīvi orientētajā materiālā.

Piemēram, strādājot ar pirmā temata materiālu *Visiem gudriem cilvēkiem ir jāsaprot.* (*Tits Makcijs Plauts*), audzēkņi pilnveidos

- valodas prasmi:
 - skaidrot vārdu nozīmi, izmantojot tā morfēmisko struktūru,
 - noteikt vārdā (vārdformā) morfēmas, skaidrot to nozīmi,
 - skaidrot sinonīmu nozīmi,
 - izvēlēties tekstam virsrakstu,
 - tikt galā ar ortogrammām un interpunkcijas problēmām u.tml.;
- sociokultūras prasmes:
 - apzināties kulturālas valodas nozīmi personības attīstībā un pašizpaušmē,
 - interpretēt sakāmvārdus, kuros atspoguļota tautas vērtību sistēma (piem., runājot par saziņas vērtību cilvēku dzīvē un kultūrā),
 - saprast, ka saziņā jāievēro katrai kultūrai raksturīgā runas etiķete,
 - iegūt un izmantot savā pieredzē kulturoloģiska rakstura informāciju no dažādiem avotiem (zinātnieku rakstiem, kartēm).

Lingvodidaktiskajā materiālā „Latviešu valoda funkcionālā aspektā” piedāvāts valodas materiāls (piemēri), ko skolotājs var izmantot dažādu komunikatīvo tēmu satura izstrādē.

Jāpiebilst, ka sagatavotais mācību materiāls neaptver visu mācību priekšmeta „Latviešu valoda” saturu, kas jāapgūst profesionālās izglītības iestādē. Šī materiāla izstrādes mērķis ir iepazīstināt latviešu valodas un literatūras skolotājus ar principiāli jaunu pieeju latviešu valodas mācībām, ierosmei piedāvājot atsevišķu tematu lingvodidaktisko apdari.

Lai materiāls veidotu vienotu sistēmu, tas tika sgrupēts piecos tematos, kas saistīti ar šādām nozīmīgām vidusskolēnu zināšanām un prasmēm:

- saziņas loma cilvēku dzīvē, saziņas situāciju dažādība (1. temats),
- runātāja kultūra (dialogs) (2. temats),
- runātāja kultūra (monologs) (3. temats),
- klausītāja kultūra (4. temats),
- lasītāja kultūra (5. temats).

Piedāvājam arī didaktisko materiālu skolotājiem par funkcionālo gramatiku, kurā tiek skaidrots funkcionālās gramatikas jēdziens, pamatotas komunikatīvi funkcionālās pieejas izmantojuma priekšrocības mācību procesā, kā arī sniegts neliels ieskats (ilustratīvais materiāls), kā iespējams izstrādāt mācību uzdevumus funkcionālā aspektā.